

горячего воздуха через теплоотводные каналы без опорного столба и основные типы керамики, которую на основании стратиграфических данных можно разделить на три хронологических периода. Описываются: простые горшки, горшки с крышкой с одной или двумя ручками, миски, корчаги, кринки, кувшины, светильники и тому подобное.

Ключевые слова: столовая посуда, облицовочная плитка, изразцы, гончарная печь, шамот, жорства, мелкозернистый песок, гончарный круг, каолиновая глина.

Ihor Voznyi
(Chernivtsi)

The Potter Business and Rural Kitchen Pots on the Area Between Upper Siret and Middle Dniester in the 10th – Beginning of 13th Centuries

The article deals with problem of development of potter business in the rural settlements in the X – beginning of XIII centuries. In the article were investigated constructions of potter double chamber stoves with vertical submission of hot air through heat sink channels without supporting post and main kinds of ceramics that may be divided on three chronological periods on the stratigraphic bases. Potters had prepared different crockery, for example simple pots, bowls, ladles, lamps.

Key words: tableware, tile, stone tile, potter stove, buckthorn, small-grained sand, potter's wheel, kaolin clay.

УДК: 94(477)

Василь Ботушанський
(Чернівці)

З ІСТОРІЇ БУДІВНИЦТВА ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ У ПІВНІЧНІЙ ЧАСТИНІ БУКОВИНИ (XVI – ПОЧАТОК XX ст.)

У статті досліджується недостатньо вивчене питання будівництва церковних храмів у північній частині Буковини у часи пізнього середньовіччя і нового часу, значення цих духовних осередків для утвердження загальнолюдських норм співжиття.

Ключові слова: церква, храм, будівництво, будівельний матеріал, церковний комітет, церковна громада, проект.

Населення Буковини, як й інших суміжних земель у часи середньовіччя і в новий період історії, в абсолютній більшості було віруючим. Тривалий час переважну частину буковинської людності становили православні віруючі, до яких належали українці і молдавани (з середини XIX ст. – румуни). З прибуттям на Буковину представників інших конфесій частка православних дещо скорочувалася, що простежується за австрійською статистикою

народонаселення. Приміром, у 1857 р. із 447095 чол. населення краю православні становили 78,8%, римо-католики – 9,5%, іудеї – 6,5%, греко-католики – 2%, євангелісти – 2%, вірмено-католики – 0,5%, інші – 0,7%¹. За переписом 1910 р. із 80098 чол. православні становили 68,4%, іудеї – 12,9%, римо-католики – 12,3%, греко-католики – 3,3%, євангелісти – 2,6%, вірмено-католики – 0,1%, росіяни-старообрядці – 0,4%, атеїсти (62 чол.) – 0,008%².

Наявність переважаючого віруючого населення у всіх населених пунктах потребувала спеціальних приміщень, де б віруючі могли зібратися у будь-який час, за будь-якої погоди на богослужіння, відправлення різних церковних обрядів. У зв'язку з тим, що тривалий час тут переважаючою була православна конфесія, відповідною була й архітектурно-художня стилістика православних храмів: спочатку церкви невеликих розмірів хатнього типу з трьома хрестами наверху, згодом більші, дерев'яні чи з твердого матеріалу з кількома банями, куполами, хрестами. Представники інших конфесій зводили культові споруди з характерними ознаками відповідних архітектурних вирішень.

Зважаючи на масштабність проблеми, обмежимося в основному показом динаміки будівництва православних храмів (без характеристики архітектурних стилів) у сільській місцевості, містечках і невеликих містах, без крайового міста Чернівців, культові споруди яких уже знайшли висвітлення у численних публікаціях³. Такий своєрідний хронологічний реєстр будівництва церков у північній частині Буковини (нині – Чернівецька обл.) може становити певний інтерес для краєзнавців, учителів історії, студентів та ін.

З метою економного викладу досить об'ємного матеріалу вважаємо за можливе однотипні назви, що часто трапляються в тексті, подавати скорочено: «м'який матеріал» – м.м., «твердий матеріал» – т.м., «церковний комітет» – ц. к-т, «церковна громада» – ц. г-да, «Православний релігійний фонд Буковини» – р.ф., «село» – с., «місто» – м., «містечко» – м-ко, поміщик – п-к, число, місяць, рік – цифрами. Щоб зорієнтуватися читачеві, де нині знаходиться той чи інший населений пункт, подаються скорочено назви сучасних районів: Вижницький – В.р., Герцаївський – Гр.р., Глибоцький – Гл. р., Заставнівський – З.р., Кіцманський – К.р., Новоселицький – Н.р., Путильський – П.р., Сторожинецький – С.р.

Питання будівництва православних храмів на Буковині викликало у різний час певний інтерес як професійних істориків⁴, так і представників духовенства, архітекторів, мистецтвознавців, представників туристичної галузі, краєзнавців⁵, журналістів⁶, у незначній мірі знайшло відображення в узагальнюючих історичних працях⁷. І хоч уже дещо зроблено дослідниками з цієї проблематики, бракує більш-менш систематизованого викладу матеріалу у спеціальному дослідженні. Пропонована

стаття є спробою хоча б у якійсь мірі подати загальну хронологічну схему будівництва православних храмів у краї у часи пізнього середньовіччя і нового часу.

Отже, будівництво храмів, де люди споконвіків відбували богослужіння відповідно до своїх віросповідань, належить до одного з давніх людських занять. Про це свідчить чудова архітектура стародавньої Греції і Риму, Єгипту, Близького Сходу. Ще більшого поширення набуло воно з появою християнства.

Буковина як регіон, де християнство утвердилося у кінці X-XI ст. у складі Київської Русі, а згодом Галицько-Волинської держави, теж належала до тих земель, де будівництво церков започатковане досить давно. Так, при проведенні археологічних розкопок у літописному Василеві біля Дністра виявлено рештки дерев'яної церкви, а також фундаменти тринефного білокам'яного храму другої половини XII – першої половини XIII ст.⁸

У період входження Буковини до складу Молдавії з кінця 50-х рр. XIV ст. і особливо перебування останньої у 1538-1774 рр. під владою Туреччини, тобто у часи, коли край потрясли неодноразові військові зіткнення між Молдавією і Туреччиною, Польщею і Молдавією, Туреччиною і Польщею, Росією і Туреччиною, Австрією і Туреччиною, а також численні набіги татар, будівництво церков на Буковині було утруднено через систематичне плюндрування краю. Воно велося лише у відносно спокійні роки.

Найдавнішою уцілілою церквою на Буковині є церква Вознесіння Господнього у с. Лужанах (К.р., т.м.), збудована у 1453-1455 рр. на кошти боярина Теодора Вітольда (оновлена 1770 р. дружиною столбника Йордакія Луки⁹). Приблизно до 1501 р. належить будівництво церкви св. Вознесіння у с. Підвальному (Гр.р.)¹⁰.

У 1560 р. на кошти князя Мирона Мовили (Могилы) з Барнава (звідси Барнавський) збудована кам'яна церква св. Іллі у с. Топорівцях (Н.р., т.м.)¹¹.

У 1648 р. побудована церква св. Богородиці у с. Байраках (Гр.р.), тоді ж – Миколаївська церква у с. Полянці (Гр.р., м.м., кап. ремонт у 1922 р., піднята на кам'яний фундамент); близько 1680 р. – у с. Рогізні (нині – у складі м. Чернівці, м.м., 1857 р. оновлена, 1875 р. розмальована на кошти громади)¹². У різні роки XVII ст. були споруджені в основному дерев'яні церкви у селах Опришенах, Селятині (св. Богородиці), Годинівці, Петрашівці, Ясенах та ін.¹³

Дещо активніше велося церковне будівництво з середини XVIII ст. Зокрема, 1748 р. на кошти п-ка Йордакія Гервасія зведено церкву у с. Кабині (С.р., м.м.), у 1757 р. – у с. Луковиці (Гл.р., м.м., Дмитрівська церква, оновлена 1845 р.). Вона будувалася і для мешканців с. Кута Байнського, однак жителі останнього побудували у себе у 1759 р. власну церкву (оновлена 1865 р.). 1765 р. у с. Хре-

щатику (З.р., м.м.) збудовано монастирський скит на кошти торговця Теодора Гаджули та співвласників поміщицького маєтку у с. Репуженцях Михайла, Григорія і Костянтина Талпів (Талпа), Григорія, Ієремії та Катерини Ботезатів (Ботезат), Іона, Кузьми. У 1783 р. монастирський скит ліквідовано. Монастирська церква стала парафіяльною. У 1832 р. розмальована на кошти п-ка Дм. Мокрянського, 1858 р. виготовлено іконостас¹⁴.

1772 р. у Круп'янському (Гр.р.) збудовано Благовіщенську церкву¹⁵, 1773 р. – у с. Онуті (також і для с. Самушина (З.р., т.м.) на кошти священика К. Івановича, селянина Івана Павлука і г-ди¹⁶. У 1774 р. зведено церкву у с. Ревному (К.р., м.м.) на кошти Ісайї – ігумена галицького «Великого скиту». Після ліквідації монастиря у 1784 р. ця церква до 1889 р. була парафіяльною у Ревному¹⁷. 1895 р. перевезена у с. Слободу – Комарівці (і для Нової Слободзії) (С.р.)¹⁸.

Після приєднання Буковини до Австрії (1774) і припинення тут на 140 років військових дій для будівництва церков настали сприятливіші умови. Мало також значення видання австрійським імператором Йосифом II 13.X.1781 р. патенту (указу) про релігійну толерантність, за яким формально визнавалася рівність у імперії всіх конфесій¹⁹. До кінця XVIII ст. православними були збудовані церкви: 1775 р. – Успенська церква у с. Дубівцях (К.р.)²⁰, у 1777р. – у с. Терблечі (Гл.р., м.м., 1897 р. перевезена у с. Стерче), 1778 р. – у с. Валяві (К.р., м.м.), 1779 р. – у Долишніх Шерівцях (З.р., м.м., на кошти графа Я. Логотетті, оновлена на кошти п-ка А. Якубовича 1845 р.), того ж 1779 р. – у с. Кулівцях (З.р., м.м., Успенська церква на кошти резеша Теодора Каутіша та Івана Масика) і Ошихлібах (К.р., м.м., на кошти князя Кантакузіно)²¹.

Значно більше з'явилося нових церков у 80-ті роки XVIII ст., зокрема: у 1781 р. – у с. Давидівцях (К.р., м.м., на кошти трьох братів Томашуків та ін., 1824 р. тут збудовано дзвіницю, 1881 р. встановлено іконостас); у 1784 р. – у с. Волоці – над Черемошем (В.р., м.м., оновлена 1886 р.); у 1885 р. – у с. Дубівцях (і для с. Сивиці) (К.р., м.м., Успенська церква) та у с. Костинцях (С.р., Архангельська церква); 1786 р. – у с. Давиденах (і для х. Зруба та частини с. Череша) (С.р., м.м., на кошти ц. г-ди, перебудована 1883 р.), у с. Берегометі – над-Прутом (і для с. Реваківців) (К.р., м.м., Миколаївська церква, на кошти п-ці Смарагди Василько). У 1786-1787 рр. завершено будівництво церкви у с. Раранчі (нині – Рідківці) з прилеглими присілками: Круглиця, Балан, Випханка, Кернец (Н.р., м.м., на кошти ц. г-ди, оновлена 1886 р., новозбудована – 1907-1910 рр.); у 1787 р. – у с. Купці (Гл.р., м.м., на кошти ц. г-ди, 1866 р. перенесена на інше місце, оновлена, розписана); у 1789 р. – у м-ку Вікні (З.р., м.м., 1824-1826 рр. перебудована, т.м., церква св. Іоанна Богослова, на кошти князя Олександра Ка-

нтакузіно), а також у с. Мигученах (нині – Михайлівка) (С.р., м.м., на кошти п-ка С. Стирчі)²².

Впродовж 1786-1790 рр. закінчено будівництво церкви у с. Горішніх Синівцях (Гл. р., м.м., Хрестовозвиженська церква на кошти п-ка Ільського і ц. г-ди); у 1792 р. – у с. Виженці, або Горішній Вижниці (і для Рівні – над-Черемошем (В.р., м.м., церква св. Івана Сучавського, на кошти р.ф. і ц. г-ди); того ж 1792 р. – у с. Красній Ільській (нині – Красноільській) (і для хх. Гутальського, Красної Путни і Старої Гути) (С. р., т.м., на кошти п-ка А. Ільського, 1832 р. добудована, 1901 р. реставрована на кошти Євгена Стирчі); наступного 1793 р. – у с. Чорний Потік (З.р., м.м.)²³.

Кілька церков збудовано у 1794 р.: у с. Веренчанці (З.р., м.м., на кошти п-ка Юніци Зотти (Зотта), оновлена 1831 р. п-ком Костянтиним Зоттою), у с. Великій Буді (Гр., т.м.), с. Байраках (Успенська церква, Гр.р.), Іванківцях (К. р., м.м., на кошти п-ка і ц. г-ди), Глибоці (Гл. р., м.м., на кошти священника І.Василовича і ц. г-ди)²⁴.

1796 р. відкрилася церква у с. Глинниці (К.р., т.м., на кошти поміщика Т. Флондора), у 1796-1797 рр. завершено будівництво храму в с. Звенячині (З.р., т.м., на кошти п-ка Іоана Волчинського); у 1796-1798 р. – у м. Сторожинці (С.р., м.м., на кошти ц. г-ди, у 1888 р. збудовано нову церкву, т.м. на кошти п-ка Георгія Флондора і ц. г-ди); у 1791-1800 рр. – у с. Репуженцях (З.р., т.м., Покровська церква, на кошти п-ка Василя Марка, оновлена 1899 р., розмальована 1910 р.)²⁵.

Отже, більшість церков (не менше 30) у останній чверті XVIII ст. було збудовано із дерева і лише у придністровських селах, де було достатньо каменю, – із твердого матеріалу.

Іntenсивно йшло будівництво православних храмів у першій половині XIX ст. Впродовж 1798-1803 р. збудовано церкву у с. Пресакаренях (з прилеглими хуторами Стримтурі і Делені) (Гл. р., м.м., на кошти п-ка Грігорчі та інших п-ків); за 1802-1803 рр. – у с. Синівцях Долішніх (Гл.р., м.м., на кошти п-ка Грігорчі); у 1804 р. – у с. Жадові і Новій Жадові – Михайлівська церква (С.р., м.м., на кошти п-ка Гояна); у 1807 р. – у м. Герці – Спиридонівська церква (Гр.р., т.м.); у 1808 р. – у с. Станівцях Великих, або Долішніх і Вивозі (К.р., м.м., на кошти п-ка Єнакія Істратія)²⁶.

Будівництво кількох церков було завершено у 1812 р., зокрема у с. Шипинцях (і для сусіднього Лугу) (К.р., т.м., на кошти п-ка Дмитра Костіна), у с. Комарівцях, Тисовці й Бискові (С.р., м.м., на кошти п-ка Т.Балошескула, у 1884 р. оновлена), у с. Вербівцях (1800-1812) (З.р., т.м., на кошти Георгія Тевтула, І. Пержула та Н.Коппеля), у с. Драчинцях (К.р. м.м., на кошти барона Тодора Мустаці, священників Н.Захаровича, Т. Носієвича і г-ди. У першій чверті XIX ст. побудовано також церкви у селах Тернавці, Малій Буді, Лунці²⁷ [Гр.р.]

У наступні десятиріччя майже щороку зводилося на Буковині по одній, а то й по дві православні церкви. Ось хронологія цього будівництва:

– 1814 р. – у с. Тарашанах (і Превороках) (Гл. р., т.м., на кошти п-ка Цой де Арона);

– 1815 р. – у с. Корчештах (Корчівцях) (Гл. р., м.м., на кошти г-ди, 1848-1850 рр. капітально відремонтована);

– 1816 р. – у с. Карапчеві-над-Сіретом (і для прилеглих Гатни й Опайценів) (Гл. р., м.м., на кошти п-ка Іл. Грігорчі);

– 1819 р. – у с. Магалі (і для прилеглих сіл Буди й Котул-Остриці (Н.р., т.м., на кошти р.ф., іконостас встановлено 1855 р. на кошти селянина Т.Дороша);

– 1820 р. – у с. Цуренах (і для с. Маморниці) (Гр. р., т.м., на кошти г-ди);

– 1820-1821 рр. – у с. Малому Кучурові (З.р., м.м., на кошти п-ка Ігната Антоновича);

– 1822 р. – у с. Ленківцях (і для с. Білої) (нині Ленківці належать до м. Чернівців, м.м., кошти внесли п-ки Петро Табора і Олександр Табора);

– 1823 р. – у с. Великому Кучурові (і для с. Снячів) (С.р., т.м., на кошти г-ди, 1892 р. оновлена на кошти р.ф.);

– 1824-1825 рр. – у с. Чорнівці (Н.р., т.м., на кошти п-ка А. Доксакі Гурмузакі, оновлена 1869 р.);

– 1825 р. – у с. Велавчому (нині – Коритне) (В.р., м.м., на кошти п-ів І. Богосевича, І. Криштофовича, Г. Вайсгласа і г-ди);

– 1826 р. – у с. Добринівцях (З.р., т.м., на кошти п-ка Теодора фон Бухенталя, у 1847 р. згоріла, у 1853 р. відбудована п-ком Миколаєм фон Бухенталем і г-дою);

– 1827 р. – у с. Бурдеї (К.р., м.м., на кошти селян Степана Кокоячука і З.Н. Мамаївського);

– 1829 р. – у с. Будинці (і х. Опаєць, частина Череша) (С.р., м.м., на кошти п-в В. і Т.Морцунів);

– 1829-1831 рр. – у с. Волоці-над-Дерелуєм (Гл.р., м.м., на кошти г-ди, у 1823 р. встановлено новий іконостас на кошти селянина Миколи Чепічки);

– 1831 р. – у м-ку Селетині (нині – Селятин) (і прилегли хутори: Хрести, Красноділ, Лупчин, Мигура, Несіпітул, Росішені, Руська, Салаше, Ульма (нині – в Румунії) (П.р., м.м., на кошти г-ди);

– 1833 р. – у с. Гоголіні (нині – Зелений Гай) (і прилегли поселення Новоселиця австрійська, Горішні і Долішні Строїнці, Легучени-Тевтула (нині – Припруття) (Н.р., м.м., на кошти п-ка Грігорчі);

– 1835 р. – у с. Горішніх, або Малих Станівцях (К.р., м.м., на кошти п-ка Ст.Василька і г-ди); у с. Василеві (З.р., т.м., на кошти п-в Єнакія Табори, Северина Варгарасевича і Леона Братковського);

– 1834-1838 рр. – у м-ку Боянах (і прилегли поселення чи їх частини Легучени, Лавра, Гуків, Ватра, Глинниця) (Н.р., т.м., на кошти п-ка Іона Некулче);

– 1850 р. – у с. Оршівцях (і Слобідка) (К.р., м.м., на кошти г-ди)²⁸.

Отже, у північних повітах Буковини у першій половині XIX ст. збудовано не менше 30 православних храмів, однак лише близько половини – з твердого матеріалу. У абсолютній більшості населених пунктів діяло тільки по одній церкві, лише у Чернівцях було 4 православні церкви і Великому Кучурові та Топорівцях – по дві.

Більшість церков ще будувалася за активної матеріальної і грошової допомоги власників сіл – помічників.

Однак це не свідчило про якусь особливу їхню любов чи повагу до своїх селян-панщинників, а про вимогу держави дбати про смиренність, покірливість своїх «Unterthanen» («підданих»), а такої богобоязливості і слухняності можна було добитися переважно через церкву.

Після революції 1848 р. і скасування панщини та інших феодальних повинностей церкви будувалися в основному за рахунок коштів громад, релігійного фонду і почасти патронів-покровителів церков, тобто власників чи орендарів поміщицьких маєтків.

Більшість дерев'яних церков будувалася тривалий час за проектами, розробленими майстрами-самоуками, які освоїли мистецтво будівництва храмів і передавали це ремесло з покоління в покоління, вдосконалюючи його. Однак з часом влада вимагала фахово розроблених проектів. Тому деякі чернівецькі архітектори розробляли проекти для будівництва сільських церков, зокрема і дерев'яних, але дотримуючись прийомів і традицій дерев'яного народного зодчества. Серед них у кінці 60-х рр. XIX ст. відомі були І.Масач, К.Клаушке, у 90-х рр. – Козінський (автор проекту при будівництві церкви у Руській Молдавиці²⁹). Деякі сільські церкви будувалися за проектами досвідчених віденських архітекторів. Приміром, церква у с. Бобівцях будувалася за проектом архітектора з Відня Шмідта під наглядом Чернівецького професора промислової школи Е.Колбенгайєра. На її освячення 27 липня 1883 р. прибув буковинський митрополит Мораріу-Андрієвич³⁰. Проект православної церкви у Садгорі на кошти барона Йоганна Мустаці розробив архітектор Глаубіц за зразком церкви св. Софії у Константинополі, звичайно, у набагато менших розмірах. Біля церкви було заплановано і сімейний склеп Мустаців. У другій половині XIX ст. на Буковині зберігалася ще чимало старих невеликих дерев'яних церков, які не відповідали уже числу населення, що збільшилося, були тісними, вогнебезпечними. Так, при перепису майна православної парафії у с. Чорному Потоці у 1874 р. вартість церковної будівлі, зведеної у 1793 р., була оцінена в 450 флоринів (це вартість 3-4- волів на забій)³¹. Тому більшість церков у цей період будувалася й на заміну старих. Простежимо це по окремих селах у хронологічному порядку:

– 1846-1853 рр. – збудовано церкву в с. Борівцях (З.р., м.м., на кошти п-ці Руксанди Зотти);

– 1855 р. – у с. Міліві (і прилеглі Березниця, Коритниця, Царина) (В.р., м.м., на кошти г-ди);

– 1861 р. – у с. Стебнах-Шпитках (і прилегле Селіщені) (П.р., м.м., г-да); у Киселицях (також прилеглі Гробище, Мерка, Містечко, Мойзе, Ракове, Соколи) (П.р., т.м., ц. к-т);

– 1863 р. 3 липня – у м-ку Садгорі тамтешнім бароном Йоганном Мустацою в урочистій обстановці закладено перший камінь у будову однієї із православних церков, будівництво вів будівельний майстер Фіала³²; того ж 1863 р. завершено будівництво церкви у с. Петрашах (П.р., м.м., ц. к-т); того ж 1863 р. на початку вересня у с. Путилові єпископ Буковини Є. Гакман освятив новозбудовану церкву і школу³³.

– 1864 р. – у с. Ропче (і Ропче-Слобода) (С.р., м.м., г-да); у Старих Мамаївцях (К.р., т.м., ц. к-т);

– 1866 р. – у с. Підзахаричах (і прилеглі хх. Харовів, Малінешне, Межиброди, Смугар, Золотна) (П.р., м.м., г-да; оновлена 1902 р., розмальована 1908 р.);

– 1867 р. – у м. Вижниці (Долішній Вижниці) (В.р., м.м., г-да);

– 1868 р. – у с. Багні (В.р., м.м., г-да);

– 1851-1869 рр. – у с. Старих Бросківцях (С.р., т.м., г-да; священик І. Тарновський);

– 1873 р. – у с. Неполоківцях (К.р., м.м., г-да і співвласники поміщ. маєтку І. Паунел, М. і В.Тевтули);

– 1875 р. – у с. Розтоках (і для прилеглих поселень Босна, Борчів, Черешнів, Смугар, Кіношка, Товарниця, Ленкулени, Околена) (П.р., м.м., г-да); у с. Сергіях (і для прилеглих поселень Фошки, Красноділ, Лостун, Плеша, Погар, Ріпен, Різа, Розішені, Слатинець, Теснеця, Торговна, Випчина) (П.р., м.м., 3 заможні жителі і г-да);

– 1876 р. – (у 4 насел. пунктах) – у м-ку Вашківцях-над-Черемошем (В.р., т.м., на кошти баронів І. та Н. Петріно), там же пізніше у 1896 р. побудовано каплицю у пам'ять про жертви холери 1894 р., а у 1898 р. – нову церкву (м.м.); у м. Вижниці (В.р., на кошти п-ка Айваса); у с. Іспасі (і х. Майдан) (В.р., м.м., ц. к-т); у с. Усть-Путилові (і хх.Бисків, Манулів, Пилипкова, Рівна, Розішені) (П.р., м.м., церква св. Параскеви, на кошти г-ди)³⁴.

Та найбільше було збудовано (чи завершено будівництво) церков у північних повітах Буковини у 1877 р. – не менше 10. Зокрема: у м-ку Кіцмані (1871-1877) (К.р., т.м., г-да, у 1899 р. встановлено і розмальовано новий іконостас); у с. Дихтинці (і для хх.Бисків, Липовець, Манчулів, Мешей, Острєва, Тарнечка) (П.р., м.м., г-да); у с. Довгопіллі (також і Греблена) (П.р., м.м., ц. к-т); у с. Конятині і Семарковій (П.р., м.м., г-да, на ділянці, подарованій Іваном Маричем під церкву св. Василя); у с. Яблуниці (прилеглі хх. Голошена, Яловичора, Плай) (П.р., м.м., ц. к-т); у с. Плоскій (прилеглі хх. Голєча, Яло-

вичора, Комарничне, Красний Діл, Лостун, Мінте, Розішне, Випчина) (П.р., м.м., на кошти г-ди і Георгія Куриша); у с. Барбівцях (нині – Брусниця) (К.р., м.м., на кошти п-ці А. Калмуцької); у с. Тораках (і х. Випчина) (П.р., м.м., г-да)³⁵.

У наступні роки темпи церковного будівництва були значно нижчими, про що свідчать такі дані:

– 1872-1878 рр. – у с. Сучавенах (С.р., т.м., ц. к-т);

– 1878 р. – у с. Спаській (С.р., т.м., на кошти г-ди і п-ка); у с. Мареничах (і хх.Бисків, Лубок, Розішне) (П.р., м.м., ц. к-т);

– 1870-1881 р. – у с. Погорілівці (З.р., т.м., ц. к-т, оновлена 1896 р.);

– 1881 р. 17 грудня освячено новозбудовану церкву у с. Білій (К.р., г-да);

– 1877-1881 рр. – у с. Горішніх Шерівцях (З.р., г-да);

– 1881 р. – у с. Шипоті-Приватному (прилеглі поселення Бурсуків, Лопушна, Рівна) (В.р., м.м., г-да)³⁶;

– 1882 р. лютий – завершено будівництво церкви у рідному селі першого митрополита-українця Буковини Євгена Гакмана – Васловівцях. Кошти на це збирала громада 25 років. Посвята церкви проведена його наступником митрополитом-румунном Морарієм-Андрієвичем 2 вересня 1883 р., тобто через півтора року³⁷; 13 листопада того ж 1882 р. митрополит освятив новозбудовану церкву у с. Руському Банилові (і с. Бережниця) (В.р., т.м., на кошти 2,5 тис. дукатів п-ка Андрія Гафенка); у тому ж 1882 р. збудовано церкву у с. Суховерхові (К.р., м.м., ц. к-т);

– 1883 р. – у с. Миткові (З.р., м.м., г-да); у с. Рівні-над-Черемошем (В.р., м.м., г-да і р.ф.); у с. Молодії 21 серпня того ж 1883 р. закладено перший камінь у будову храму (Гл. р.); у с. Бобівцях (С.р., т.м., на кошти п-ка Буберла, освячена 27 серпня митрополитом Мораріу-Андрієвичем); у с. Терблештах (нині – Терблечому) (Гл.р., т.м., ц. к-т);

– 1884 р. 2 листопада Мораріу-Андрієвич освятив новозбудовану церкву у с. Чагорі (Гл. р.); того ж 1884 р. збудовано церкву у с. П'ядиківцях (і с. Цопени) (К.р., м.м., ц. к-т).

Звичайно, будувалися у той час і храми інших конфесій. Приміром, 29 листопада 1884 р. у містечку Боянах відбулося освячення римо-католицького костелу, збудованого за ініціативою ксьондза Якуба Цвинарського. У березні того ж 1884 р. п-к Георг Флондор у Сторожинці подарував євангелістській громаді ділянку землі під будівництво храму євангелістської конфесії³⁸;

– 1885 р. – збудовано церкву у с. Брідку (З.р., т.м., р.ф. і г-да); у с. Сторонці-Путилові (також хх. Бервінків, Бокачі, Буковець, Поркулени, Різа, Стріженський) (П.р., м.м., церква св. Миколая на кошти г-ди);

– 1883-1886 рр. – у м-ку Чудеї (С.р., т.м., ц. к-т);

– 1886 р. у с. Черногузах (хх. Солонець і Камінне) (В.р., м.м., ц. к-т); у с. Шишківцях (К.р., м.м., ц. к-т); 29.VIII.1886 р. у с. Маморниці (Гл., м.м., г-да) відбулося освячення церкви за участі високопосадовців крайової влади;

– 1887 р. – у с. Товтрах (З.р., т.м., ц. к-т);

– 1888 р. – у с. Берегометі-над-Сіретом (прилеглі поселення Підкраї, Межиброди, Лопушна) (В.р., т.м., ц. к-т); у м. Сторожинці (С.р., т.м., г-да і п-к Георг Флондор;

– 1888-1889 рр. – у с. Гаврилівцях (К.р., м.м., г-да);

– 1889 р. – у с. Ревному і Стрілецькому Куті (К.р., м.м., ц. к-т);

– 1890 р. – у с. Боянчуку (прилеглі Стефанівка і Комарівка) (З.р., м.м.)³⁹.

Інтенсивніше йшло будівництво церков у 90-ті рр. ХІХ ст. (по 3-4 церкви в окремі роки). Зокрема, церкви було зведено у такі роки:

– 1891 р. – у с. Остриці (колишніх Клішківцях) (Н.р., г-д);

– 1892 р. у с. Малятинцях (К.р., м.м., ц. к-т);

– 1893 р. – у с. Слободі-Банилові або Панській Долині (В.р., м.м., на кошти п-ка Земни (Земна), освячена 7.XI.1893);

– 1894 р. – у с. Кам'янці (Гл. р., т.м., ц. к-т, освячена 6.XI.1896 р.);

– 1893-1895 рр. – у с. Забагні (С.р., м.м., ц. к-т);

– 1895 р. – у м-ку Садгорі (і поселення Випханка та Баранівка (нині – у складі Чернівців, т.м., р.ф., г-да)⁴⁰;

– 1896 р. – у с. Южинці (З.р., м.м., г-да, освячена 8.X.1896 р.); у с. Бискові (П.р., м.м., г-да, освячена 19.VII.1896 р.); 1 жовтня 1896 р. в с. Заставні в урочистій обстановці закладено перший камінь у будову православної церкви, яка за згодою з будівельниками мала бути завершена до 1.VIII.1897 р.; (принагідно зазначимо, що 9.X.1896 р. у м-ку Селятині було відкрито і освячено римо-католицьку церкву);

– 1895-1897 рр. – у с. Нових Бросківцях (і для прилеглого Лісковця) (С.р., т.м., г-да, освячена 20.IX.1897 р.);

– 1897 р. – у с. Їжівцях (С.р., м.м., ц. к-т); у с. Вителівці (К.р., м.м., ц. к-т)⁴¹.

Кілька церков було збудовано, а кілька розпочато у 1898 р. на відзначення 50-річчя правління цисаря Франца Йосифа. Зокрема:

– 1898 р. – у с. Горішньому Лукавці (хх. Левків, Вілесків, Вовчинець) (В.р., м.м., ц. к-т, на честь 50-річчя правління цисаря Франца Йосифа); у с. Калинівцях-над-Черемошем (і х. Майдан) (В.р., м.м., ц. к-т, на честь 50-річчя правління цисаря Франца Йосифа); у м-ку Вашківцях-над-Черемошем (В.р., м.м.); у с. Шепоті (П.р., м.м., Ільїнська церква); у с. Йорданештах (і Слобода-Ропче) (Гл.р., м.м., ц. к-т); у с. Рєваківцях (К.р., м.м.); у с. Новій Жучці 24.VII.1898 р. закладено перший камінь у будову православної церкви (філіал)⁴².

У 1899 р. завершено будівництво Іллінської церкви у Шипоті-над-Сіретом (нині – Долішній Шепіт) (В.р., м.м., г-да); того ж 1899 р. 17 вересня архімандрит Калінеску, архідиякон Урсуляк і місцевий священик Заводовський освятили новозбудовану церкву у с. Шубранці (З.р., ц. к-т). У 1896-1900 рр. побудовано церкву у с. Панці-Забагні (С.р., м.м., ц. к-т)⁴³.

Значним було будівництво у перше десятиліття ХХ ст. Зокрема, зведено церковні споруди за окремі роки:

– 1901 р. – у с. Зеленеві (хх. Плешниця, Самсонівна, Клокучка, Остра) (К.р., м.м., г-да, п-к Модест Василько); у с. Михальчі (С.р., м.м., ц. к-т); у с. Вовчинці (Гл. р., т.м., ц. к-т);

– 1902 р. – у с. Чорторії (К.р., г-да); у с. Тисовці (Гл. р., м.м., освячена у 1908 р. на честь 60-річчя правління Франца Йосифа); у с. Димці (Трестяні) (Гл.р., м.м., з матеріалу старої церкви з с. Вовчинця);

– 1903 р. – у с. Чорному Потоці (З.р., т.м., г-да); у с. Ставчанах (К.р., м.м., ц. к-т); у с. Слободі-Раранчі (нині – Слобода, Н.р., т.м., г-да); у с. Миговому і с. Мезі (Мега) (В.р., м.м., ц. к-т); у с. Молодії (прилеглі Францтал, Дереглуй, Космін, На Байнський, Окопи) (Гл. р. т.м., г-да);

– 1904 р. – у с. Петричанці (Гл. р., м.м., г-да); у с. Волоському Банилові (хх. Августендорф, Дунавець, Гилче, Гойнічени, Кичера, Кошуя, Кошелівка, Лауренка, Пантін, Поєни, Просянка, Рівня, Стайка, Струнжів, Вези) (С.р., т.м., ц. к-т)⁴⁴.

Дещо більше відкрилося церков у 1905 р., зокрема:

– 1905 р. – у с. Лукавці Долішньому (прилеглі хутори Косованка, Бурдейський, Майдан, Вовчинець) (В.р., м.м., г-да, на честь 75-річчя від дня народження цесаря Франца Йосифа); у с. Замостю (В.р., т.м., на кошти п-ка Андрія Гафенка); у с. Черешеньці (і хх. Александердорф, Катарінендорф) (В.р., м.м., г-да); у с. Черепківцях (Гл.р., т.м., ц. к-т)⁴⁵;

– 1906 р. – у с. Кліводині (К.р., м.м., ц. к-т); у с. Горішніх Петрівцях (С.р., т.м., ц. к-т); у с. Задубрівці (З.р., г-да);

– 1907 р. – у с. Снячеві (С.р.);

– 1908 р. – у с. Прилипчому (З.р., т.м., ц. к-т, до 60-річчя правління цесаря Франца Йосифа); у с. Коровії (Гл. р., м.м., г-да); у с. Глибоці (х. Чинетя) (Гл. р., т.м., ц. к-т); у Шипоті-над-Сучавою, або Шипоті Камеральному (нині – Шепіт) (хх. Бобейка, Бугаєскул, Яловичора, Яровиця, Извор, Горішня Бродина, Ропочел, Сарата (П.р., м.м., г-да)⁴⁶. Особливу сторінку в церковному будівництві на Буковині становило спорудження у селі російських старообрядців Білій Криниці (Гл. р., т.м.) у 1900-1908 рр. Успенського собору за проектом В. Кліка на кошти (500 тис. крб. золотом) московського купця Г.С. Овсянникова. Величний чудовий храм (дзвіниця висотою 50 м) у стилі давнього (XVI-XVII ст.) московського зодчества споруджений із дета-

лей, виготовлених у Москві і доставлених на Буковину. Він облицьований глазурованою цеглою і покритий черепицею, прикрашений всередині гарним іконостасом визначних володимирських, новгородських і палехських майстрів⁴⁷.

У 1909 р. збудовано церкву у с. Долішніх Петрівцях (С.р., т.м., ц. к-т); у 1907-1910 рр. – у с. Раранчі (нині – Рідківці, Н.р.); у 19010 р. – у с. Нових Мамаївцях (К.р., т.м., ц. к-т)⁴⁸. До початку Першої світової війни було завершено будівництво ще кількох церков.

Отже, за неповними даними, у 50-х роках ХІХ ст. було збудовано тільки дві церкви, у 60-х – 10, у 70-х – 17, у 80-х – 25, у 90-х – 23, у 1901-1910 рр. – 28 – разом 105. Майже 2/3 з них збудовано з м'якого матеріалу (дерева), зокрема у гірській і передгірній місцевості, і лише 1/3 – з твердого матеріалу у придністровських і рівнинних селах і повітових містах та містечках.

Особливістю будівництва церков на Буковині було те, що крім великих населених пунктів, існувало ще багато невеликих сіл і хуторів зі своїми назвами, особливо у гірській місцевості, які адміністративно належали до більших сіл, містечок (про це зазначено у дужках тексту). Так, до с. Дихтинця належало 7 дрібних поселень, хуторів, до с. Киселиці – 5, до с. Конятина – 6, до с. Плоски – 8, до Підзахаричів – 5, до Розтоків – 8, до Шипота Камерального – 8, до м-ка Селетина – 9, до с. Сергіїв – 12, до Сторонця-Путилова – 6, до Устя-Путилова – 5, до Волоського Банилова – 15 і т.д.

Тож при будівництві церкви у головному населеному пункті гроші на це мусили здавати і мешканці прилеглих малих поселень, які й ходили на моління до «своєї» церкви. Але з огляду на великі відстані, особливо у гірській місцевості, а також у зв'язку зі збільшенням людності у малих селах мешканці останніх збирали кошти і будували у себе філіали церков, каплиці, де й проводили богослужіння, запрошуючи священика з головної церкви. Так, миряни с. Рівні ще з 1792 р. молилися у церкві св. Івана Сучавського у Вишніці. Згодом нащадки побудували власну Дмитрівську церкву. Парафіяни с. Рєваківців з 1786 р. відвідували церкву в Берегометі-над-Прутом, а їхні нащадки у 1898 р. теж побудували власну церкву. Так само мешканці х. Яловичори відвідували церкву у с. Яблуниці, а у 1883 р. побудували у себе дерев'яну каплицю. Парафіяни с. Маморниці з 1820 р. відвідували службу Божу у церкві с. Цуренів, а їхні спадкоємці у 1884 р. побудували церкву у Маморниці.

Громада с. Тисовця з 1812 р. молилася у церкві с. Комарівців. А коли розбирали стару дерев'яну церкву у с. Комарівцях, мешканці Тисовця перевезли цей матеріал і у 1902 р. побудували власну церкву.

Церкву с. Мигученів (нині – Михайлівка), збудовану ще 1782 р., відвідували й парафіяни сіл Димки, Кичери і Кичерки. У 1876-1882 рр. побудува-

ли собі церкву жителі с. Кичери, а мешканці с. Димки звели собі у 1902 р. церкву із матеріалу розібраної церкви у с. Вовчинці (за 8 км). 120 років православні с. Самушина відвідували церкву у с. Онуті за 8 км, а у 1893 р. звели власну церкву із твердого матеріалу. Мешканці с. Нової Жадови з 1804 р. ходили на богослужіння у Стару Жадову, а у 1905 р. їхні спадкоємці звели власну церкву із матеріалу розібраної старої церкви з Долішнього Лукавця за 10 км. Ще з 1833 р. жителі с. Снячева були «прикріплені» до церковної громади с. Великого Кучурова, але з 1907 р. звели власну дерев'яну церкву. Парафіяни с. Білої з 1820 р. ходили на богослужіння до церкви у с. Ленківцях, а у 1881 р. на кошти громади побудували церкву у своєму селі⁴⁹.

З огляду на те, що будівельного лісу в Карпатах було достатньо, тривалий час церкви будували дерев'яні не тільки у гірській місцевості, а досить часто і в рівнинній. Коли ж у останніх десятиліттях ХІХ – на початку ХХ ст. більш заможні села почали будувати нові церкви, зокрема цегляні, з каменю, то менш заможні громади невеликих сіл купували чи отримували безплатно матеріал із старих церков, перевозили і встановлювали у себе як «новозбудовані» церкви. Зокрема, ще у 1777 р. за єпископа Буковини Херескула було зведено дерев'яну церкву в Долішньому Вікові (Пд. Буковина), а у 1880 р. її перевезли і встановили у с. Багринештах (нині – Багринівка). У с. Підкраях (біля Берегомета-над-Сіретом) у 1773 р. на кошти поміщика Олександра Василька була зведена дерев'яна церква, а у 1894 р. її перебазували за 20 км у Шипотнад-Сіретом (нині – Долішній Шепіт). У Вашківцях-над-Черемошем 1784 р. побудували дерев'яну церкву. На початку ХХ ст. її перевезли у с. Волоку-над-Черемошем. Коли у с. Бобівцях у 1883 р. збудували нову церкву з твердого матеріалу, старий скит 1884 р. перевезено і встановлено неподалік на х. Перелісок.

Збудована ще у ХVІ ст. дерев'яна церква у одному із буковинських сіл була подарована у 1797 р. орендарем маєтку у с. Хлівище Іоніцією Зоттою сільській громаді, перевезена і встановлена у цьому селі, у 1837 р. капітально відремонтована, але на початку ХХ ст. була зовсім ветхою. С. Стерче придбало у 1887 р. дерев'яну церкву, збудовану у 1777 р. у с. Тереблечі.

Громада Нових Мамаївців придбала дерев'яну церкву, збудовану у 1773 р. у одному із сіл біля Радівців, її перевезли і встановили у 1876 р., дещо розширивши. І хоча у 1910 р. тут збудували нову церкву, стара залишалася як філіал. На х. Майдан у 1879 р. перевезли подаровану дерев'яну церкву із с. Дихтинця. 1905 р. у с. Нову Жадову перевезли дерев'яну церкву із с. Долішнього Лукавця⁵⁰.

Унаслідок будівництва нових церков, їх філіалів і каплиць, перенесення старих церков і встановлення їх у тих селах, де церков не було, загальна

кількість православних культових закладів у північних повітах Буковини становила у 1910 р. 260 (разом з Чернівцями), а число духовенства у них 215 чол. (по всій Буковині – відповідно 386 закладів і 343 священнослужителі)⁵¹.

Вартість будівництва церков була досить значною – до 30 тис. фл.⁵² Хоч на спорудження церков виділяв кошти й Православний релігійний фонд Буковини, але обмежено. Тому громади вдавалися до нього і по кредити. Так, на збудовану в 1880 р. церкву в Кіцмані громада позичила у фонду 14 тис. фл.⁵³. Чимало громад збирали кошти на будівництво впродовж багатьох років (у с. Васловіцях, наприклад, 25 років)⁵⁴. Зате на «престижні» культові споруди в Чернівцях фонд виділяв кошти значні: на будівництво церкви св. Параскеви у 1844-1864 рр. – 60 тис. фл., на кафедральний собор у ті ж роки – 200 тис. фл., на резиденцію Буковинських митрополитів – 1,8 млн. фл.⁵⁵.

Будівництву церков продовжували сприяти місцеві православні поміщики: коштами, лісоматеріалами, виділенням землі під церкви. Ці богоугодні поступки здійснювалися ними не лише з морально-релігійних переконань, але й з метою здобути прихильність якоїсь частини мешканців під час виборів до громадських рад, сейму, парламенту, до яких вони висували себе кандидатами.

До підтримки церков, зокрема і будівництва, поміщиків і орендарів маєтків спонукав інститут патронату. За дореформеною традицією колишні великі землевласники чи їх спадкоємці або орендарі маєтків залишалися патронами (покровителями) православних церков, незалежно від їх власних конфесій. Патронат визначався на певний період, кожний патрон був зобов'язаний хоча б чимось допомагати церкві: виділяти певні кошти на будівництво, ремонт, начиння, оздоблення тощо.

Чимало церковних громад Буковини в кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. вважали патронами своїх церков австрійських імператорів. Після революції 1848 р. місію патронату перебравли на себе місцеві вельможі. Не раз патронами однієї і тієї ж церкви було кілька поміщиків чи орендарів маєтків, водночас один і той же вельможа міг бути патроном кількох церков. Приміром, поляк-католик галицький граф Ладислав Баваровський, скупивши буковинські лісові масиви у Карпатах, був патроном православних церков у Дихтинці, Довгопіллі, Конятині і Семаковій, Мареничах, Плоскій, Сергіях, Стебнах-Шпитках, Сторонці-Путилові, Усть-Путилові⁵⁶. Станом на 1910 р. у північних повітах Буковини національний і соціальний склад патронів (покровителів) церков був таким: євреї-іудеї (поміщики, орендарі) становили 33%, поляки-католики (магнати, поміщики) – 21 %, румуни-православні (поміщики) – 17 %, Православний релігійний фонд Буковини – 17%, українці-православні (1 поміщик, заможні селяни) – 5 %, ополячені вірмени – католики (поміщики) – 4 %, німці, чехи

(євангелісти, католики, поміщики, орендарі) – 2 %, українське і румунське товариства (православні) – 1 %⁵⁷.

Отже, серед офіційних покровителів православних церков лише 2/5 з них були православними, а понад 3/5 – іудеї, католики, протестанти, для яких стан православних церков навряд чи був справою широго зацікавлення і вболівання. Тим більше, що парафіяни цих церков були у тих патронів-покровителів переважно сільськогосподарськими найманими робітниками, батраками, яких ті визискували важкою працею при мізерній платні і на яких дивилися з висока.

Варто ще згадати, що церкви не тільки будувалися, але й горіли, що гнітюче впливало на парафіян, які здавали гроші на будівництво церкви. Зокрема, у 1847 р. – у с. Добринівцях, у листопаді 1882 р. – у Шишківцях, у 1906 р. – у Чунькові, 1909 р. – у Вижниці та ін.⁵⁸

Працюючи на висоті, будівельники церков не раз піддавалися небезпеці для життя через незадовільну техніку безпеки, неякісні матеріали. Так, при спорудження церкви у с. Августендарфі (біля Волоського Банилова, нині – Банилів Підгірний) під наглядом підрядника Шефера у липні 1907 р. через неякісний будівельний матеріал завалилася верхня частина церкви (баня), внаслідок чого один чоловік загинув, 11 дістали важкі ушкодження, один – легкі⁵⁹.

Отже, будівництво православних храмів на Буковині, зокрема у північній її частині, заселеній переважно українцями, було складовою частиною церковно-релігійного життя православного населення, питома вага якого коливалася в краї у другій половині XIX – на початку XX ст. у межах 78-68 відсотків. Це були духовні осередки православної людності краю, покликані утверджувати релігійну моральність, благочестивість, смиренність, богобоязливість, елементарні загальнолюдські чесноти. У цьому були зацікавлені тривалий час і місцеві великі землевласники, яким належали села (інколи по кілька), щоб не допускати виступів селян, які час від часу виникали на основі значної соціальної нерівності і пригноблення. До 1848 р. фінансування церковного будівництва відбувалося в основному за рахунок місцевих поміщиків, згодом – переважно за рахунок сільських громад, почасти Православного релігійного фонду Буковини, за певної участі й окремих великих землевласників – як патронів (покровителів) тої чи іншої церкви.

Тривалий час переважало дерев'яне будівництво, згодом також із твердого матеріалу. Спочатку «архітекторами» виступали майстри-самоуки, згодом і фахові будівничі. Простежується кілька етапів будівництва. У XVI – першій половині XIX ст. – переважало дерев'яне, з другої половини XIX ст. – у значній мірі відбувалася заміна надто старих споруд новими. Однак якісний матеріал старих

церков здебільшого не знищувався, а використовувався для обзаведенням церквами тих невеликих бідних громад, хуторів, де церков зовсім не було.

Чимало із згаданих церков діють і нині, нагадуючи нащадкам як про тогочасний рівень архітектурного здобутку наших предків, так і про глибоку релігійність моральність тодішньої буковинської людності, її жертвовність при спорудженні Божих храмів.

¹ Bevölkerung und Viehstand von der Bukowina nach der Zählung vom 31. Oktober 1857. Herausgegeben vom k.k. Ministerium des Innern. – Wein, 1859. – S.2.

² Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina. – Czernowitz, 1913. – Heft 17. – S. 54-55.

³ Біленкова С.В. Архітектура Чернівців XIX – першої половини XX століття. – Чернівці: Букрек, 2009; Гоберман Д.Н. По Северной Буковине. – Л.: Искусство, 1983; Масан О., Чеховський І. Чернівці: 1408-1998. – Чернівці, 1998; Чучко М.К. Чернівецькі дерев'яні церкви XVIII ст.: історія спорудження, архітектура, доля // Чернівці: Історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто). [Кол. монографія] В.М. Ботушанський, С.В. Біленкова, О.В. Добржанська та ін. За заг. ред. В.М. Ботушанського. – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 75-78; Никирса М.Д. Забудова Чернівців: площі, вулиці, споруди, нові мікрорайони, перспектива (1774-2008 рр.) // Там само. – С. 307-348; Біленкова С.В. Архітектурна спадщина Чернівців XIX – першої половини XX ст. та проблеми її збереження // Там само. – С. 349-386.

⁴ Kaindl R.F. Geschichte der Bukowina. – Czernowitz, 1888-1893. – Abschnitt 1-3; Козак К., Фішер Е. Краєзнавство Буковини. – Чернівці, 2006; Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde – Буковина. Загальне краєзнавство // Переклад з нім. Ф.С. Андрійця, А.Т. Квасецького. – Чернівці: Зелена Буковина, 2004; Nistor I. Istoria fondului bisericesc din Bucovina. – Cernăuți, 1929; Гоберман Д.Н. По Северной Буковине. – Ленинград: Искусство, 1983.; Мордвинов В. Православная церковь в Буковине. – Петербург, 1874; Чучко М. Вознесенська церква в Лужанах: Історія, архітектура та опорядження найдавнішої пам'ятки середньовічного культурного будівництва в північній частині Буковини. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006; Його ж: «И взят Бога на помощь»: Соціально-релігійний чинник в житті православного населення північних волостей Молдавського воєводства та австрійської Буковини (історія пізнього середньовіччя та нового часу). – Чернівці: Книги XXI, 2008; Тимошук Б.О., Моця О.П. Василів – археологічна пам'ятка // ЕІУ. – К.: Наук.думка, 2005. – Т.1. – С. 443.

⁵ Манілич М. На службі духовності і громади // Буковинське віче. – 2008. – 1 травня.

⁶ Чорней В. У Лужанах розкопали більше сотні давніх поховань // Молодий Буковинець. – 2009. – 16 липня.

⁷ Буковина: історичний нарис / Відп. ред. В.М. Ботушанський. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998; Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область. – К.: УРЕ, 1969.

⁸ Тимошук Б.О., Моця О.П. Вказ. праця. – С. 443.

⁹ Буковина: історичний нарис. – С. 68; Чорней В. Вказ. праця.

¹⁰ Гоберман Д.Н. Вказ. праця. – С. 60.

- ¹¹ Буковина: історичний нарис. – С. 68.
- ¹² Schematismus der Bukowiner gr.-or. Archiepiskopal – Diözese für das Jahr 1911. – Czernowitz. – S.43.
- ¹³ Гоберман Д.Н. Вказ. праця. – С. 63,76.
- ¹⁴ Schematismus... – S. 59, 114.
- ¹⁵ Гоберман Д.Н. Вказ. праця. – С.63.
- ¹⁶ Schematismus... – S. 60.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ Буковина: історичний нарис. – С. 82.
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ Гоберман Д.Н. Вказ. праця. – С. 113.
- ²¹ Schematismus... – S. 59,85,108.
- ²² Там само. – С. 42, 54, 60, 79, 80, 112,115,126.
- ²³ Там само. – С.54, 56, 105, 133.
- ²⁴ Там само. – С. 63, 82, 113; Гоберман Д.Н. Вказ. праця. – С.66.
- ²⁵ Schematismus... – S.61, 63, 113,118.
- ²⁶ Там само. – С. 52, 110, 119.
- ²⁷ Там само. – С.62, 86, 112, 114; Гоберман Д.Н. Вказ. праця. – С. 68.
- ²⁸ Там само. – С. 33, 34, 38, 39, 40, 41, 45, 46, 50, 53, 57, 62, 80, 84, 92, 109, 111, 117, 131.
- ²⁹ Біленкова С.В. Вказ. праця. – С. 32.
- ³⁰ Czernowitzer Zeitung. – 1883. – 25 August.
- ³¹ Державний архів Чернівецької області. – Ф. 321. – Оп. 1. – Спр. 72. – Арк. 9.
- ³² Bukowina. – 1863. – 8. Juli.
- ³³ Там само. – 11. September.
- ³⁴ Schematismus... – S.48, 53,54, 79,83,91, 92,94,111,118.
- ³⁵ Там само. – С. 47, 82, 88, 89, 90, 93.
- ³⁶ Schematismus... – S. 44, 51, 61, 90, 115, 119; Буковински Вѣдомости. – 1896. – 2 августа; Czernowitzer Zeitung. – 1881. – 22. Dezember.
- ³⁷ Czernowitzer Zeitung. – 1883. – 1. September.
- ³⁸ Schematismus... – S. 51, 85-87, 109, 111; Czernowitzer Zeitung. – 1883. – 22. August; 28. März, 4. November.
- ³⁹ Schematismus... – S. 7, 47, 56, 62, 81, 85, 86, 118, 131.
- ⁴⁰ Там само... – С. 42, 43, 83, 117, 131; Bukowiner Rundschau. – 1893. – 14. November.
- ⁴¹ Schematismus... – S.87,88,131; Буковински Вѣдомости. – 1896. – 26 сентября; Bukowiner Rundschau. – 4.8.11. October.
- ⁴² Schematismus... – S.48, 50, 53, 91, 113; Буковински Вѣдомости. – 1896. – 22 ноября; Гоберман Д.Н. Вказ. праця. – С. 104; Bukowinen Rundschau. – 1898. – 26. Juli.
- ⁴³ Гоберман Д.Н. Вказ. праця. – С. 104; Bukowiner Rundschau. – 1899. – 17. September.
- ⁴⁴ Schematismus... – S. 41, 43, 47, 49, 50, 115, 116, 119, 126, 131, 136.
- ⁴⁵ Там само. – С. 47, 50, 55, 131.
- ⁴⁶ Там само. – С. 38,39, 45, 61, 82, 91, 113, 133.
- ⁴⁷ Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область. – К.:УРЕ, 1969. – С. 196-197; Гоберман Д.Н. Вказ. праця. – С.68-71.
- ⁴⁸ Schematismus... – S. 42, 84, 135.
- ⁴⁹ Там само. – С. 39, 40, 46, 54, 60, 79, 89, 114, 119, 126.
- ⁵⁰ Там само. – С. 47-49, 84, 108, 111, 118, 119, 130; Гоберман Д.Н. Вказ. праця. – С. 89-91.
- ⁵¹ Schematismus... – S. 153-154.
- ⁵² Bukowiner Rundschau. – 1892. – 17. Juli.
- ⁵³ Czernowitzer Zeitung. – 1880. – 26. August.
- ⁵⁴ Czernowitzer Zeitung. – 1882. – 8. Februar.
- ⁵⁵ Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bukowina. – Wien, 1899. – S.167.
- ⁵⁶ Schematismus... – S.88-90, 92-94.

⁵⁷ Підраховано за: Schematismus... – S. 33-136.

⁵⁸ Schematismus... – S.54, 57; Czernowitzer Zeitung. – 1882. – 30. November.

⁵⁹ Volkspresse. – 1907. – 14. September.

**Василий Ботушанский
(Черновцы)**

**Из истории строительства православных церквей
в северной части Буковины (XVI – начало XX ст.)**

В статье исследуется недостаточно изученный вопрос строительства церковных храмов в северной части Буковины во времена позднего средневековья и нового времени, значение этих духовных центров для утверждения общечеловеческих духовных норм общежителства.

Ключевые слова: церковь, храм, строительство, строительный материал, церковный комитет, церковное общество, проект.

**Vasyl Botushanskyi
(Chernivtsi)**

**From the History of Orthodox Churches at the North
Part of Bukovina (16th – Beginning of 20th Century)**

This article is about insufficiently researched issue of building of church temples at the north part of Bukovina at the times of late Middle Ages and new history, significance of this spiritual places for strengthening of common human norms of coexistence.

Key words: church, temple, building, building stuff, church committee, church community, project.

УДК: 94 (498.7) «1812/1868»

**Тамара Богачик
(Чернівці)**

**ПІВНІЧНА БЕССАРАБІЯ
ДОРЕФОРМНОГО ПЕРІОДУ (1812-1868 рр.):
ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті автор робить огляд історіографічних джерел, які стосуються соціально-економічного, суспільного та освітнього розвитку дореформеного періоду Північної Бессарабії (1812-1868 рр.).

Ключові слова: Північна Бессарабія, дореформений період, північні повіти, історіографія, українське населення, Хотинщина.

Висвітлення історії українських земель XIX ст. вимагає врахування особливостей історичного розвитку окремих регіонів. Зацікавлення історією Північної Бессарабії, де проживала значна частина українців, зумовлювалося подіями, які відбувалися на цій території після її входження у 1812 р. до Російської імперії. Окремі аспекти російської політики в краї у контексті всієї області вивчалися впродовж тривалого часу. Безперечно, висвітлен-